

*Shopping som socialt kitt
vid det svenska hovet
från sent 1700-tal
till tidigt 1800-tal*

AV MY HELLSING

”KAN NI ÄVEN SÄNDA MÖSSAN som grevinnan Divov har förfärdigat åt er? Jag ska visa den för fru Norström [sömmerska] som kommer hit nu på förmiddagen”, skrev hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotte till sin väninna Sophie von Fersen i en biljett, dåtidens textmeddelanden som via tjänstefolket rörde sig mellan damernas våningar i Stockholms slott.¹ Elisabeth Divov tillbringade ett par år vid det svenska hovet med sin make som det ryska hovets representant. Hon hade investerat tid och möda i en present till hertiginnans väninna och hovdam och nu ville den kungliga damen ha en likadan. Grevinnan Divovs mössa till Sophie von Fersen är ett exempel på små föremål att bära som synliga vänskapsbevis, typiskt för det sena 1700-talets högreståndskretsar. Hovets damer och herrar ägnade sig åt finare sömnad, men i många fall, som här, engagerades hertiginnans sömmerska för att bistå i arbetet.

Detta kapitel visar att inköp vid hovet handlade om att bygga relationer och göra de samhällseliga hierarkierna synliga. Kapitlet har inspirerats av studier som analyserar de flytande gränserna mellan skaparkraft och konsumtion genom att betrakta 1700-talets sociala relationer utifrån ett vardagligt perspektiv, där föremålens meningsskapande för individen står i fokus.² Undersökningen ansluter till tidigare studier som har visat hur kunskap om var föremål, inredning, böcker och andra tidsfördriv skulle uppbringas, placeras och brukas var nödvändigt i en förnäm livsstil och ett väsentligt medel för social distinktion.³ I likhet med andra forskare visar jag shopping i högreståndsmiljöer som ett kollektivt åtagande, där bekantskapskretsar hjälpte varandra att införskaffa och sprida kunskap om varor och shoppade tillsammans som ett tidsfördriv.⁴ Flera forskare har särskilt studerat hur färdigheter utvecklades genom praktisk träning och förfinades genom livet, ett fenomen som har betecknats som ”materiell läskunnighet”.⁵

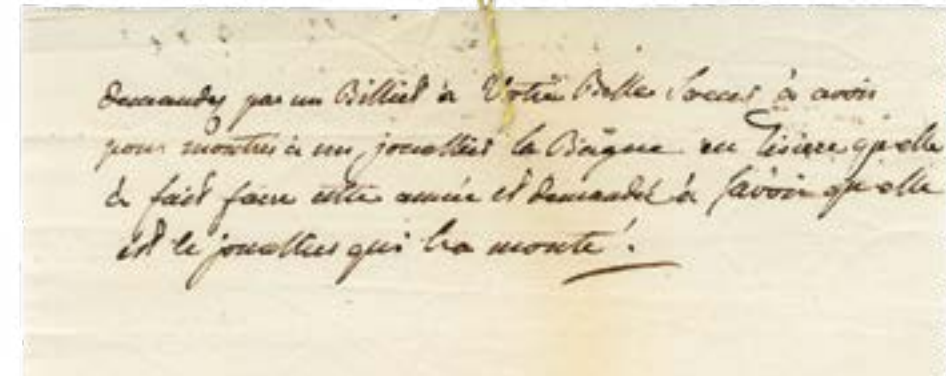
1 ”Voulez-vous aussi m’envoyée le bonnet que mademoiselle Dibof a fait pour vous. Je le montrerais à madame Norström qui vient ici ce matin”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, biljett 1793, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 15.

2 Burman & Fennetaux 2019; Holloway 2019; Beaudry 2006.

3 Ilmakunnas & Stobart 2017; Smith 2014; Ilmakunnas 2012; Vickery 2009; Styles & Vickery 2006.

4 Se till exempel Overkamp 2021; Sundelin 2013; Hartigan O’Connor 2009.

5 Dyer & Wigston Smith 2020; Dyer 2020. Se även Smith 2012.

Biljetter, ett vardagligt brev som skickades med kort varsel och med bud, har varit en ovärderlig källa till denna studie. Detta är originalet till biljetten som analyseras på s. 76. Riksarkivet Marieberg.

Följande analys av hovets shoppingpraktiker har möjliggjorts genom den rika dokumentation som hertiginnan, senare drottning Charlotte (1759–1818), har tillhandahållit om sitt liv. Hedvig Elisabeth Charlotte⁶ föddes som prinsessa i Eutin 1759 och giftes som femtonåring bort med hertig Karl av Södermanland, yngre bror till Gustav III. Paret bodde i var sin våning i Stockholms slotts östra länga, på andra respektive tredje våningen ovanför Logården. Under sommarhalvåret flyttade de till egendomen Rosersberg i Sigtuna, några timmars färd från Stockholm. De brukade också bo som gäster hos kungaparet på Drottningholm, vanligen några veckor på sensommaren. Vid sekelskiftet 1800 påbörjade hertigparet en större omgestaltning av Rosersberg och tillbringade alltmer tid här, även på vintern. Efter Gustav IV Adolfs avsättning 1809 blev hertig Karl regent och Charlotte drottning fram till båda makarnas död 1818. Hertigparet fick inga egna barn som överlevde utan adopterade så småningom två medelålders män som blev kronprinsar. Den senare, Karl (XIV) Johan, grundade en ny kunglig dynasti i Sverige. Fram till 1809, bortsett från förmyndartiden 1792–1796, fyllde hertigparet emellertid en undanskymd politisk roll. Hertigparet hade större delen av sitt liv begränsade ekonomiska medel, vilket var vanligt för furstliga par som utgjorde sidolinjer till tronen. Det var tillgången till statskassan som möjliggjorde ekonomiskt vidlyftigare projekt och som gav dylika utgifter politisk legitimitet.⁷ Kapitlet rör sig tematiskt mellan perioder då hertiginnan-drottningen hade olika politiska roller.

6 Jag använder genomgående de internationella namnformer på kvinnorna som de själva använde sinsemellan, se även Hellsing 2015, s. 21–22.

7 Se vidare Hellsing 2017, s. 150–153.

Undersökningen bygger på Hedvig Elisabeth Charlottes korrespondens i form av brev och biljetter, egenhändiga räkenskaper, inkomna fakturor och artefakter. Källorna dokumenterade aktiviteter löpande för hovhushålllets snävare krets av vänner, uppvaktning och tjänstefolk. De redogör på ett detaljerat sätt för hur kunskap och kompetens om shopping utvecklades vid hovet, hur föremål inhandlades och fördelades och vad de betydde för sina ägare. Bevarade föremål med anknytning till Hedvig Elisabeth Charlotte har därtill möjliggjort djupare insikter om shoppingens praktiker och mening. Charlotte skrev sin korrespondens på franska men förde noteringar om utgifter i sin kassabok på svenska. Jag har översatt hennes franska till modern svenska men behållit originalet i noterna. Termer och uttryck som undantagsvis förekommer på svenska hos hertiginnan-drottningen har jag anggett i kursiv stil eftersom språkvalet är betydelsefullt för att förstå hur shoppingen organiserades och uppfattades vid hovet. Biljetter, en kortfattad och direkt form av korrespondens som i lägre grad följer brevgenrens konventioner, har varit av särskilt värde för studien. Stilen i biljetterna liknar förmodligen i högre grad muntlig kommunikation än breven, och tjänstefolk och ärenden förekommer relativt sett oftare. I det typiska fallet följde biljetten skriftligt upp ett ärende som avsändare och mottagare var väl införstådda med. Det gör dem till en krävande källa att arbeta med. Biljetterna daterades inte heller, vilket gör det svårare för eftervärlden att kombinera dem med uppgifter i räkenskaper och fakturor. I gengäld får vi en spontan och ovanligt god inblick i hur shoppingärenden organiserades och värderades.

Detta kapitel, som undersöker hovets shoppingpraktiker som ett sätt att belysa dess sociala relationer, förnyar perspektivet på europeiska hovmiljöer. Tidigare studier om kvinnliga kungligheters konsumtion på 1700-talet har anlagt ett biografiskt perspektiv med räkenskaper i fokus och beskrivit förhållanden på den europeiska kontinenten. De undersöker vad som konsumerades och varför relaterat till kungligheternas skiftande politiska roller, men sparsamt och indirekt hur inköpen organiserades.⁸ Genom att i detta kapitel analysera tillkomsten och framställningen av inredningar, föremål och kläder får vi en fördjupad bild av hovets konsumtion, i synnerhet omfattande de personer kring kungligheterna som möjliggjorde en furstlig och aristokratisk livsstil. I stället för ett slutet mikrokosmos av ouppnåelig glans och prakt som ofta har skildrats tidigare⁹ – och förmodligen i linje

med hur kungliga hov ofta har velat framställa sig själva – visar det här kapitlet i stället ett furstligt hov som liksom det övriga samhället på 1700-talet sysselsatte sig med att ändra, laga, dela och att hålla sin konsumtion inom begränsade ramar.¹⁰

Att välja och att köpa

Exemplen i detta avsnitt kommer att visa att shopping vid hovet innebar en tvåfaldig handling: det prestigefyllda och kompetenskrävande konsumtionsvalet å ena sidan och själva införskaffandet å det andra. Betjänter och kammarfruar var ofta behjälpliga med själva inköpen. När Hedvig Elisabeth Charlottes närvaro inte krävdes för att aktiviteten skulle få social betydelse kunde hon delegera den till någon annan. Men om hon var osäker på vad hon ville ha eller hade fördel av att själv vara på plats, som i boklådan, gick hon själv i affärer.

En omfattande stab bistod varje kunglig person med praktiska sysslor, arbetsledning och sällskap. Personalen kan ordnas efter huruvida han eller hon anställdes för sin försörjning eller som ett hedersuppdrag. Lägst i rang stod ett anonymt och ofta utbytbart tjänstefolk som utförde okvalificerade arbetsuppgifter för sitt uppehälle. Den aristokratiska uppvaktningens arbetsbeskrivning var mer flexibel. De uppbar sällan tillräcklig lön för sina utgifter utan förväntades leva på försörjning från annat håll. De var fint bildade, hade ofta en familjebakgrund vid hovet i flera generationer och en personlig relation till kungligheterna. Ett sådant exempel är Charlottes hovmästarinna från 1786 till 1800, Sophie von Fersen, som också var hennes bästa vän. Hennes tjänst, som var den främsta hos Hedvig Elisabeth Charlotte när hon var hertiginna, innebar att ge råd i etikettsfrågor, vägleda de unga hovdamerna och företräda sin kungliga matmor även vid ceremoniella tillfällen.¹¹

Särskilt intressanta för att förstå shoppingpraktikerna är emellertid personer i mellanställning vid hovet, kammarfruar och kammarbetjänter, som ofta var behjälpliga med inköpen. De var bildade ståndspersoner, men inte med samma sociala prestige som uppvaktningen. Kammarfruarna hade egna rum i hertiginnans våning och en betald loge på teatern, förmåner som signalerade status vid

8 Wendt-Sellin 2017; Chatenet-Calyste 2013.

9 Jämför Rasmussen 2021; Vahlne 1988; Sjöberg 2005a.

10 Burman och Fenneteaux 2019; Rasmussen 2015; Fenneteaux, Junqua & Vasset 2014. Se även Hellsing 2015 och Hellsing 2013b för analyser av vardagslivet vid hertigparets hov.

11 Om den kvinnliga uppvaktningens roll vid svenska hovet, se Hellsing 2013b, s. 59–66.

hovet och i staden. De arbetade inomhus i kungligheternas omedelbara närhet och administrerade det lägre tjänstefolkets arbete.¹²

Sommaren 1793 befann sig Sophie von Fersen på sin herrgård Löfstad i Östergötland och bad sin kungliga väninna att köpa en bok för hennes räkning. Hertiginnan studerade först prisbild och utbud i tidningen och skickade därefter sin betjänt att göra själva inköpet:

Idag kommer jag att ge order till min kammarbetjänt gällande den bok ni vill att jag köper till er. Han ser till att skaffa den så snart som möjligt. Jag tror att ni får betala 5 eller 6 Riksdaler för den, det var åtminstone det pris som den kostar enligt annonsen i Dagligt Allehanda, om jag minns rätt [...] Jag ger er besked om priset så länge, och om det inte passar kan jag alltid återkalla köpet.¹³

Sannolikt fanns det konkurrens mellan olika handlare och inköpssätt som gjorde priset särskilt väsentligt i det här fallet. Sophie hade kunnat beställa boken direkt från utlandet, för sannolikt handlade det om en utländsk bok, eller från Norrköping som var hennes närmaste stad vid skrivtillfället.

Ibland botaniserade hertiginnan även själv bland boklådorna. Några veckor tidigare meddelade hon i ett brev till Sophie: ”Jag har mottagit era böcker [...] jag tillstår att de är lite dyra, ty de kostar 3 Riksdaler, men de har väldigt vackra band. Jag fann dem av en slump till försäljning hos min bokbindare, ty bokhandlaren hade dem inte”.¹⁴ Priset för tryck och inlaga var bara en del av kostnaden vid köp av böcker på 1700-talet. Både Sophie och Charlotte hade vackra läderband till sina böcker, vilket gav ett enhetligt och praktfullt intryck i hyllorna i deras privata bibliotek.

12 Se Hellsing 2015, s. 23–27, 83, 96; Vahlne 1988, s. 258. Se även Bellamy & Knutsson 2018.

13 ”pour ce qui est du livre que vous voulez que je vous procure, j’en ferais donner ordre aujourd’hui à mon valet de chambre, qui me le procureras le plus tôt possible je crois qu’il vous couteras 5 ou 6 R: d’où il voila si je m’en souvient bien le prix qu’il coutoit étant annoncé dans le Dagligt allehanda [...] je vous menderai en attendant le prix est s’il ne vous convient point je pourrais Contremander l’achat”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterat brev [sannolikt 12 september 1792], Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 15.

14 ”J’ai reçue vos livres [...] ils sont je l’avoue un peu cher car ils coutent 3 R: mais ils sont joliment relié je l’ai trouvé par hasard, car chez les Libraires il ne se trouvoit point; c’estoit mon relieur qui l’avoit, à vendre”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, 23 augusti 1795, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 15.

Sommaren 1801 förberedde hertiginnan Charlotte sin favorithovfröken Ebba Modées brudutstyrsel inför dennas bröllop som skulle äga rum i oktober. Den medellösa unga adelsdamen hade upptagits vid hertigparets hov och blivit nästan som en dotter för Charlotte, som nu var i fyrtioårsåldern. Ebbas fästman var en uppskattad kavaljer i hennes mans hov. Förberedelserna var säkert en kär möda, som både uttryckte hertiginnans emotionella band till brudparet och var ett tillfälle att visa upp hertigparets möjlighet att ekipera sina hovmedlemmar på främsta vis. Hertigparet investerade i sina hovmedlemmars brudutstyrsel för att manifestera sin kungliga ställning och med förhoppning om framtida lojalitet.¹⁵

En serie av biljetter från Rosersberg till Sophie diskuterar införskaffandet av ett spetsgarnityr till en klänning att använda i samband med vigseln. Det första hertiginnan övervägde var om hon skulle använda en helt ny eller använd spets från en avlagd klänning. Spets var dyrbart, så i likhet med annan garnering sprättades den ofta bort och flyttades mellan olika plagg. Spetsars värde stod i paritet med juveler och kunde bevaras som en släktklenod. Att bära en antik spets blev ett synligt tecken på familjens status och resurser sedan generationer, och i Ebba Modées fall hennes särskilda band till hertigparet.¹⁶ Hertiginnan Charlotte övervägde också huruvida Stockholm hade det utbud som krävdes:

Om det blir svårt att få tag på spetsar [i Stockholm] kan jag skriva till Hamburg på fredag för att skaffa dem därifrån. Det finns en handlare som gör mina ärenden där och som kan skicka mig den bredd jag önskar. Jag har räknat ut att jag kan motta hans svar inom två veckor och därmed få själva spetsen i september. Han skickar ju först prover till mig. Jag tror att det är en bättre lösning än att använda en gammal och använd spets. För säkerhets skull skriver jag [till honom] redan på tisdag. Örström är inte här just nu, för det är ju hon som brukar skriva i mitt namn. Men jag skriver i stället i hennes namn, det blir bäst.¹⁷

15 Se även Hellsing 2013b, s. 62 och där anförda referenser.

16 Om spetsars betydelse vid hovet, se Rundquist 1994, s. 76–83.

17 ”Au cas qu’il soit difficile d’avoir des dentelles ici je pourrais venderdy prochain écrire à Hambourg pour en avoir de là, j’ai un marchand qui fait mes commissions et qui m’enverras de la largeur que je veut et si je calcule, je pourrais en avoir la reponse dans 15 jours et vers le mois de septembre la piece, puisqu’il m’enverras des échantillons premierement. Je crois que celas vaudras bien mieux que de prendre ce qui est vieux et deja porté et même pour plus de sureté je vais écrire dez mardi. Örström n’est point ici dans ce moment qui sans celas écrit en mon nom, mais j’écrirai en son nom. Celas vaut

Fru Charlotta Öhrström var hertiginnans kammarfru med hög position i tjänstehierarkin. Att kammarfrun brukade sköta hertiginnans dyrbara och långväga inköp antyder ett gott samarbete dem emellan. Att hennes arbetsuppgift inte övertogs av någon annan person i hennes frånvaro visar hennes särskilda meriter. När varuproverna på spets anlant till Stockholm från Hamburg och det slutgiltiga urvalet skulle ske till Ebbas klänning, bad hertiginnan att Sophie skulle gå med hennes kammarfru till våningen i Stockholm för att jämföra proverna från Hamburg med spetsar som hertiginnan hade sedan tidigare i sin ägo. Varuproverna som hertiginnan beställt från Hamburg visade sig emellertid uppenbarligen för exklusiva, mer i linje med hur en kunglighet än en hovdam borde klä sig. Hertiginnan resonerade med Sophie:

I det ena paketet är det bara spetsar för sommarbruk, några av dem ordinära men vissa mycket vackra. I det andra paketet är det bara points d'alecon-spetsar. De är magnifika men jag har ingen användning för dem eftersom de är för exklusiva. Jag vill gärna höra er uppfattning om min plan, nämligen att ge av de spetsar jag har till Ebba och så mycket som det går åt till ett garnityr bestående av manschett, krage och sjal, och ersätta dem med några nya spetsar till mig själv. [...] Jag är emellertid osäker på om det finns en spets med tillräcklig bredd [för Ebbas räkning]. Jag har en stor mängd olika spetsar, men de är antingen udda eller stora garnityr som man inte bör separera. Det behövs minst 12 eller 15 alnar [7–10 meter] till henne vilket nog kan bli svårt att finna. Öhrström har fått i uppdrag att visa er allt. Om ni inte finner någon spets hos mig som vi kan använda ber jag er att gå igenom spetsproverna [från Hamburg] och avgöra vilken som vore mest lämplig för Ebbas räkning, så beställer jag den. På fredag måste jag skicka tillbaka proverna, så sätt i så fall de spetsar som ni har valt på en särskild lapp så att jag kan skilja dem från de övriga.¹⁸

beaucoup mieux”, odaterad biljett märkt ’Ce dimanche à 11 heure’, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

- 18 ”Il y a deux paquet d’echantillon que je desire que vous puissiez voir. Dans l’un des paquet, il n’y a que des dentelles d’été, les unes assée mediocre et d’autre tres jolie. Le second est seulement des poingt d’Alençons, mais qui sont magnifique et ne peuvent me server puisque’il sont enormement cher. J’ai presentemens l’intention si vous voulez m’en dire aussi votre sentiment de donner à Ebba de mes propres dentelles autems qu’il lui en faut pour une garniture de manchette colerette et palatine et de m’en acheté d’un nouveaux genre pour moi-meme [...] Je crains seulement qu’il n’y en aye point de cette largeur. J’en ai bien une grande quantité, mais elles ne sont pas toutes égale et ce sont de grandes garnitures qu’il est impossible de separer. Il lui

Hertiginnans resonemang vittnar om att fru Öhrströms status innebar begränsningar. Hon hade mandat att hantera varorna, men det var underförstått att hon inte hade omdöme att välja när det gällde en sådan lyxartikel som spets. Modegrad och sociala koder var subtila symbolbärare som endast Sophie tycks ha förmått avgöra i hertiginnans ställe. Ebba Modées klänning skulle ju spegla både brudens och hertigparets status, liksom det svenska hovets prestige och inbördes rangskillnader.

Gemenskap inom en aristokratisk krets

Precis som shoppingpraktiker kunde avgöra hovpersonalens status kunde den skikta en aristokratisk krets. Hertiginnan-drottningen frågade om råd i modeangelägenheter enligt ett visst mönster. Trender och garderobsrelaterade ämnen förekommer ofta i hennes korrespondens med svägerskan och kusinen, prinsessan Sophia Albertina, som var jämbördig med henne i rang och ställning.¹⁹ Men det var till sin väninna och hovmästarinna Sophie von Fersen som Charlotte vände sig för inspiration och instruktion. ”Min kära Sophie, var så snäll och skicka provet på den spets ni bar förra gången ni var i min våning och meddela hos vilken handlare den finns. Jag vill låta skicka efter en likadan” skrev hertiginnan till exempel i en biljett 1787. Samma år inväntade Charlotte Sophies och hennes make Adolf Ludvig Pipers ankomst till Stockholm för att låta montera om sina ärvda diamanter till smycken som hon skulle kunna bära själv.²⁰ 1793 bad hertiginnan Sophie att rådfråga grevin-

faut au moin une 12 aines ou 15 aines d’aulnes et c’est ce qui me generas je crains. Orström est chargée de vous montrée le tout. Si vous ne trouvez point de dentelles applicables dans le carton qui m’appartiens, ayez, je vous prie, la complaisance de me dire quelle espece d’echantillons qui sont dans le paquet. Vous trouvez le mieux pour Ebba, car alors je lui en ferais venir. Venderdy, je dois renvoyer les echantillons; ainsi, mettez alors les especes que vous avez choisie dans un petit papier a pard pour que je puisse les distinguer des autres, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterad biljett märkt ’Ce mercredy matin’ Löfstadarkivet, Vadstena Landsarkiv, vol. bxxva:4.

- 19 Se Sophia Albertinas samling, Ericsbergsarkivet, RA, vol. 12–16.
20 ”Faites-moi le plaisir, ma chere Sophie, de m’envoyer l’echantillon de la dentelle que vous aviez dernièrement dans mes apartemens et ditte-moi chez quel marchand la piece ce trouve. Je veut l’envoyer chercher”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, biljett 1787 och ett odaterat brevfragment från augusti 1787, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 14.

nan Ekeblad när hon skulle göra ett smycke. Denna grevinna var gift med Sophies svåger Carl Piper, var hovmästarinna hos drottningen och förenade en framskjuten ställning med erkänt god smak. ”Be er svägerska om hon i en biljett kan beskriva ringen med den slingrande bården som hon har låtit göra i år. Det är för att visa den för en juvelerare. Fråga henne även vilken juvelerare som har tillverkat den”, skrev hon i en biljett.²¹ Att Charlotte i egenskap av prinsessa vände sig till sin hovdam och hennes krets för rådgivning och inte tvärtom kan tyckas förvånande. Men trots sin höga rang saknade hon under större delen av sitt liv utsikter till politisk betydelse. Sophie von Fersen hade sannolikt en större budget för personliga utgifter än sin furstliga väninna. Sophie och hennes släktingar var berömda för sin exklusiva stil, en indikation på kretsen von Fersens sociala prestige och ambitioner, förmodligen kombinerat med en personlig fallenhet för mode.²²

Kunskap om mode var en färdighet som uppenbarligen gav status i hovets kretsar. Under revolutionsturbulensen 1791 anlände grevinnan Wilhelmine Saint-Priest till hovet i Stockholm från Paris. Hertiginnan Charlotte beskrev hur ministerfrun väl behärskade konsten att välja samtalsämnen: ”Hon är trevlig, kan jargongen och behärskar den med mycket esprit och har därför blivit väldigt omtyckt här. Hon diskuterar tidningsnyheter med Malin [Strokirch, hertiginnans hovdam] men talar om spetsar och kläder med Hedda Ekeblad [gift Piper, hovmästarinna hos drottningen]”.²³ I fallet med grevinnan Saint-Priest, eller grevinnan Divov som jag citerade i kapitlets inledning, ser vi exempel på den materiella kulturens vikt för att skapa band inom och mellan utländska hov. Europeiska hovdamer ville skaffa sig ett gott anseende och inflytande bland sina fränder i Stockholm genom färdigheter och gåvor. Presenter skapade samhörighet trots stora geografiska avstånd och vittnade om särskild omtanke. Men gåvoutbytet bör i lika hög grad förstås som en politisk och diplomatisk gest mot prominenta gäster.²⁴

21 ”Demandez par un billiet à votre belle sœur à avoir pour montrer à un jouallier la bague en lisière qu’elle a fait faire cette année et demandée à savoir qu elle est le jouallier qui l’a monté”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, biljett 1793, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 15.

22 Se även Johanna Ilmakunnas bidrag i denna volym.

23 ”comme elle est aimable qu elle du jargons et de l’Esprit elle plait beaucoup ici, car elle sait prendre forme avec un chacun, parlant gasette avec Malin elle cause dentelle et habillement avec Hedda Ekeblad”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, 28 september 1791, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 15.

24 Se även Dyrmann 2020; Morrall 2009.

Inför avskedet 1789 med den franska ambassadörens dotter Camille de Pons, gift Du Bois de la Motte, hade Charlotte resonerat med Sophie om vad hon skulle skänka till deras gemensamma väninna. Bakgrunden till vännernas avsked var sammanbrottet i de svensk-franska diplomatiska relationerna. Revolutionen hade brutit ut sommaren 1789 i Camilles hemstad Paris, Sverige hade inlett krig mot Ryssland året före. Det var osäkert om den franska markisinnan någonsin skulle återse sina väninnor vid det svenska hovet. ”Jag trodde att något som jag hade burit själv, kanske på mitt eget finger, skulle kunna bereda henne glädje, i synnerhet om jag lade till ett hårabete”, skrev hertiginnan:

*Ni känner ju till den ring jag hade med en solitär i mitten och åtta små stenar runtom som var monterade som en stjärna. Den bestod även av ett hårabete med Camilles hår. Ringen har gått sönder och håret förlorat. Jag har inte burit den på flera månader i väntan på att låta montera om den.*²⁵

Smycken med hårabeten var högsta mode vid den här tiden och gav föremålet ett särskilt värde när det utfördes med givarens eget hår. Därtill var valet av ring, ett personligt och synligt smycke, kanske därför ofta använd som trohetssymbol, ännu ett tecken på vänskapsgåvans emotionella kraft i det här fallet.²⁶ Några veckor senare kompletterade Charlotte presenten genom att framställa en ring även till Sophie där ett särskilt datum, sannolikt med symbolisk betydelse för deras relation, graverades in.²⁷

Hertiginnan Charlottes utförliga redogörelse om gåvoutbytet visar att det inte endast var föremålet som var värdefullt, utan också den berättelse och rit som utväxlingen av presenter antog.

25 ”Je me suis souvenue que quelque chose que j’eus porté à mon doigt ou sur moi pourais lui être [...] agreable surtout si j’y ajouttoit des cheveux, [...] vous [...] connaissée ma chere Sophie une Bague qui etoit un solitaire au milieu avec 8 petite pierres autour qui formoit des Etoiles, et ou j’avois des Cheveux de Camille,” Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterat brev märkt ’Mercredy à 7 heure du matin’, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:1.

26 Se Holloway 2019, kap. 3 och där anförda exempel och referenser.

27 Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, 27 september 1789, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:1.

Gå i butik

För att få Camilles ring i ordning före hennes avfärd anlidade hertiginnan Charlotte juveleraren Johan Christian Maas som ofta tillverkade smycken för hovets räkning.²⁸ Genom att själv besöka honom fick hertiginnan juveleraren Maas att prioritera ärendet, åtminstone var det budskapet hon skickade till Sophie: ”Igår eftermiddag gick jag själv till Maas för att få den [ringen] rengjord, har låtit lägga till ett nytt hårbete och förstorat den så att den ska passa hennes [Camilles] finger. Lyckligtvis var han på gott humör och utförde arbetet mellan 4 och 9,” rapporterade Charlotte till Sophie i augusti 1789.²⁹

Jag har funnit få exempel där det framgår att Charlotte själv gick i en butik i Stockholm för att utföra ett ärende. Hennes korrespondens vittnar om butikerna som en mötesplats och förströelse, men det är oklart om hon faktiskt brukade köpa något i samband med besöket eller om det framförallt var ett tidsfördriv och rekognosceringstillfälle. Det anknyter till tidigare forskning som har framhållit shopping som mondän syssla, ett tillfälle att visa upp sig i staden och att socialisera, likt att gå på teatern eller på bal, och förstås av största vikt för en kunglighet.³⁰ ”Jag har förgäves försökt sammanstråla med er, min bästa vän”, skrev hon till exempel i en biljett till Sophie från 1780-talet. ”Jag var två gånger i Collins affär utan att träffa er där. Ingen annan var heller där så jag måste beklagligen avstå från nöjet att träffa er”.³¹ Att införskaffa föremål var bara en av shoppingens funktioner. Att lära känna utbudet och utveckla taktila färdigheter för framtida lämpliga konsumtionsval var ett annat syfte, och det var förmodligen det som Charlotte ofta gjorde.³²

När Charlotte var på resande fot förmedlade hon däremot utförligt sina shoppingvanor. Då ingick inköp och flanerande i butiker uppenbarligen som ett sätt

att upptäcka och förstå en stad. Det blev en turistupplevelse som utvecklades vid den här tiden inom samhällets högre skikt.³³ I egenskap av drottning reste Charlotte på sensommaren 1814 till den svenska västkusten. Prinsessan Sophia Albertina hade bett sin svägerska att köpa en sjal och tyg för hennes räkning under sitt besök i Göteborg. Exklusiva sjalar, ofta i kulört indisk kaschmir, präglade modebilden vid sekelskiftet 1800, väl ägnade att ackompanjera tidens raka och tunna klänningar.³⁴ Charlotte försökte ordna sjalen på egen hand till svägerskan, men oroade sig för att hon inte skulle hitta någon tillräcklig stor som rymdes inom den budget som Sophia Albertina angett.³⁵ ”Jag köpte emellertid en enfärgad orange sjal utan palmträd men en enkel bård, den är stor och kostade 43 Riksdaler 16 shilling. Om ni vill ha den säljer jag gärna den vidare till er, annars behåller jag den och kommer säkert finna användning för den.”³⁶ Väl hemma i Stockholm omvandlade drottning Charlotte emellertid shoppinguppdraget till en present:

*Man bör ju alltid ge bort några småsaker när man har varit ute och rest, jag hoppas därför att ni tillåter mig att skänka detta [tyg] som var en nyhet i Göteborg. Jag tror till och med att det är ifrån en av fabrikerna i Berlin, ty köpmannen som sålde det till mig hade nyss anlänt därifrån [...] Samma handlare hade haft flera [tyger] av samma slag, men damerna i Göteborg hade länsat butiken före mig.*³⁷

28 Om juvelerare Maas, se Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 27; Upmark 1925, s. 158.

29 ”J’ai [...] été chez mas moi même hier l’apredinée pour la faire netoyer élargie pour son doigt et mettre des Cheveux heureusement qu’il étoit de bonne humeur car depuis 4. heure jusqu’à 9 la besogne à été faite.” Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterat brev märkt ’Mercredy à 7 heure du matin’, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:1. Se även hertiginnans egenhändiga notering i sina räkenskaper 24 augusti 1789, Kungliga arkiv, RA, vol. 295. Jag har inte funnit någon räkning på ringen.

30 Greig 2013; Hellsing 2013a, s. 108–111. Se även Pernilla Rasmussens bidrag i denna bok.

31 Förmodligen sidenkramhandlare Adolf Collin som hade en bod vid Mynttorget, se Anna Knutssons kapitel i denna volym.

32 Smith 2012; Dyer 2020.

33 Se även Hellsing 2017.

34 Om sjalens roll i empirimodet se till exempel Davidson 2019, s. 272.

35 Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 18 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

36 ”J’ai Cependant achetée un Couleur orange tout unis sans palmètre mais avec un Bord autour tres simple il est grand et coutte 43 R 16 shilling si vous le voulez je vous le céderai mais au cas contraire je le garde et l’employerai toujours”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 30 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16. I ett annat brev preciserade drottningen att hon kunde avyttra den som julklapp, sannolikt till någon av sina hovmedlemmar, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 18 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

37 ”Quand l’on voyage il faut toujours avoir quelque Babiolles à offrir au retour, ne voudriez vous donc pas me permettre ma chere Sœur de vous offrir celle ci, qui étoit une nouveauté à Gothembourg je crois même que c’est d’une des fabriques de Berlin, car le marchand qui m’a vendue cette étoffe étoit nouvellement arrivé de la, [...] ce même marchand avoit eut d’autres encore mais les Dames de Gothembourg avoit fait raffe avant que j’entrois dans la Boutique”, Hedvig Elisabeth Charlotte

Modeplansch ur *Journal des dames et des modes* från april 1811 som visar en dräkt som kan ha inspirerat Hedvig Elisabeth Charlotte och Sophia Albertina efter drottningens shoppingturer i Göteborg. Bibliothèque nationale de France.

Brevutdraget presenterar tyget som en exklusiv och eftertraktad modenyhet direkt från kontinenten, som bars bland damerna i Göteborgs societet. Indirekt visade drottning Charlotte genom gåvan sin egen betydelse och förmåga till estetisk urskilning.

I ett tidigare brev hade hon utförligt redogjort för sin jakt på detta tyg. Följande citat låter oss ana drottning Charlotte till fots, vandra från stånd till stånd och bedöma kvalitet och pris på olika stoff för sin svägerska Sophia Albertinas räkning:

En köpman som slog upp sin butik under min vistelse hade nyss kommit från Berlin. Det var en göteborgare som hade varor i satäng och taft, såväl brocherade [med vävt mönster] som enfärgade i alla möjliga färger. Men eftersom jag inte hade kunnat gå till honom första dagen [som han öppnade] var allt redan utsålt. En annan som jag gick till hade bara några alldagliga tyger i taft och två stycken vackra blå och gröna brocherade satängar. Jag köpte därför så att det räckte till två klänningar, men i övrigt fanns det inget att köpa till rimligt pris. Precis när jag skulle gå kom en svensk köpman som uppgav att han hade tusen vackra saker på sitt skepp. Emellertid kunde han inte slå upp sin butik förrän om en vecka. Jag beklagade verkligen att jag inte kunde stanna ytterligare några dagar för att få se hans varor och göra mina inköp bland dem.³⁸

till Sophia Albertina 1 oktober 1814, Sophia Albertinas samling, Ericsbergsarkivet, RA, vol. 16.

- 38 ”un Marchand qui deploya sa Boutique pendant mon sejour etoit venus de Berlin, c’etoit un Gothembourgeois il avoit des effets en Satin et Taftas brochée et unies de toutes couleurs, mais n’ayant pu venir chez lui dez le premier jours, tout les effets étoit vendus, et

Kanske förmedlar Charlotte svårigheterna med att få tag på varor i förväg som en ursäkt om hon skulle återvända tomhänt till huvudstaden. Drottning Charlottes beskrivning indikerar tajningens centrala betydelse för att överhuvudtaget kunna shoppa. Det tycks ha gällt att förse sig med en gång när skeppen anlände för att hinna före andra kunder, men också att dröja på en ort tills skeppen lastades av och de förseglade lådorna kunde packas ur. ”En köpman som slog upp sin butik under min vistelse hade nyss kommit från Berlin” antyder att begreppet butik kunde innebära ett tillfälligt stånd som köpmannen slog upp när han eller hon hade varor att sälja.

Från samma korrespondens 1814 får vi en ovanlig interiör från en butik, där det framgår att besöket gav tillfälle till social interaktion av politisk betydelse. Skälet till att göra en mödosam förflyttning av hela kungafamiljen till västkusten var nämligen freden i Kiel och överträdelsen av Norge från Danmark till Sverige efter kronprins Karl Johans fälttåg. Kungafamiljens roll här var att ”fira freden”, det vill säga förankra de förändrade gränserna med sin närvaro och inför norrmännen manifesteras Sveriges styrka och förmåga till prakt.³⁹ ”Allt verkar för tillfället lugnt i Norge” rapporterade Charlotte till Sophia Albertina och man förstår att motsatsen hade varit föga förvånade. ”Jag träffade på en norska i en butik som jag började tala med”. Drottningen berättar hur hon hade närmat sig henne med förebräelsen att de norska damerna var så ovänligt inställda mot svenskarna. ”Men jag sade en mängd vänliga saker [till henne] och vi skildes som såta vänner”, berättade drottning Charlotte nöjt för sin svägerska.⁴⁰

le second quand je vint chez lui, il en restoit que quelques taftas ordinaire et deux pieces de satin bleu et vertes faconnée, qui étoit bien joli donc j’ai prit pour deux robes, et du reste il n’y avoit guerre, à avoir de chose à bon marché [---] mais au moment même que je partoit arriva un Marchand qui étoit suédois, il me dit qu’il avoit sur le vaisseaux milles jolie choses, mais qu’il ne pouvoit deballer que dans une 8. aines de jours; aussi j’ai bien regretté de ne pas y avoir resté encore quelques jours pour voir ces choses là, et pouvoir faire des achats”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 30 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericsbergsarkivet, RA, vol. 16.

- 39 Se vidare Hedvig Elisabeth Charlotte 1942, s. 339–370.

- 40 ”Tout parait pour le moment tranquille; j’ai vu une Norvegienne [...] je la reconnoit dans une boutique; et l’accostoit, tout en la grondant de ce que son sexe étoit si [oläsligt] envers les Suédois je lui disois de bonnes paroles enfin nous fumes bons amis vers la fin de la conversation”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 14 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericsbergsarkivet, RA, vol. 16.

Besöket i Göteborg upptogs av ett intensivt nöjesliv med den lokala societeten och firanden från stadens sida. ”Eftersom jag ständigt var på språng befarade jag inte hinna göra de noggranna efterforskningar för att finna sådant silke ni önskade”, skrev drottningen.⁴¹ Charlottes formulering röjer hur hon betraktade en shoppingtur: inte som ett planlöst flanerande utan ett ambitiöst inhämtande av information och förhandling om utbud och pris. På grund av sin upplevda brådska vände hon sig i stället till sin omgivning för att försöka få tag på de varor som Sophia Albertina önskade. En viss språkförbistring tycks ha uppstått när drottningen försökte prata svenska, något hon förmodligen sällan gjorde:

*Precis när jag fick ert brev [med beställningen] var jag på väg ut [...] och träffade amiral Platen som var i Göteborg. Eftersom han brukar vara duktig på att få fram sällsynta varor bad jag honom på svenska om det fanns några möjligheter att finna Ostindisks Silke eftersom ni hade gett mig i uppdrag att skaffa det. [Han hörde sig för] hos alla medlemmar i det före detta Ostindiska kompaniets styrelse, och hos alla damer i Göteborg i min bekantskapskrets. Bland dem var fru Bugge som ofta umgås med mig. En kväll träffade jag denna på en bal och hon sade till mig, ”vi misströstar allihop eftersom Ers Majestät har gett amiral Platen i uppdrag att skaffa ostindisk sylt och vi inte har något kvar att erbjuda er! Eftersom det var längesedan det senaste skeppet från Ostindien anlände har ingen av oss något kvar”.*⁴²

41 ”Comme j’étois toujours en l’air je ne crus pas avoir le tems de faire moi même des perquisition pour avoir de la Soye pareille”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina, 30 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

42 ”le fait est que récévant votre lettre je devoit sortir [...] je rencontre le marechal Platen qui étoit à Gothembourg et Comme souvent il est adroit pour avoir ce qui est rare à trouver je lui demande en Suedois, sil y avoit moyen d’avoir *Ostindisks Silke* et que vous m’en aviez donnée la commission, [...] et chez tout les members de la direction de l’ancienne Compagnie des Indes, et chez toutes les Dames de Gothembourg de ma connaissance, entrautre Mad: Bugge, qui étoit Presque toujours avec moi, je rencontre celle ci le soir à un Bal, et elle me dit, ’nous sommes ici tous au desespoir, V: M: a demandé et Ordonnée au Marechal Platen de lui faire avoir Ostindisk Sylt et nous n’en avons plus du tout à vous en Ofrir, Comme il n’y à pas eut depuis longtems des Vaiseaux, d’arrivér des Indes il ne s’en trouve plus du tout chez aucun de nous”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 30 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

Det Svenska Ostindiska kompaniet hade upplösts 1813, men dess direktion hade sannolikt fortfarande särskild tillgång till globala handelsvaror.⁴³

Fru Bugge var gift med biskopen i Trondheim och var en av de dignitärer från Norge som med svenska kungliga insatser skulle värvas för att personalunionen skulle gå i lås.⁴⁴ ”Platen” var Baltzar von Platen, en av huvudpersonerna i fälttåget mot Norge och förhandlingarna med danske kungen i denna sak.⁴⁵ Tydligt förenade Platen politisk förfarenhet med god förmåga att få fram sällsynta och eftertraktade varor. Drottning Charlotte lade till i samma brev att Platen snart skulle vidare som kurir till Köpenhamn, där han skulle fortsätta ta sig an Sophia Albertinas beställning.⁴⁶

Exemplen visar att shopping var ett kollektivt åtagande och att butikens betydelse för inköp var relativ. Det Charlotte inte kunde inhandla direkt från en köpman kunde fås av privatpersoner, och det var inte heller säkert vem som skulle få de varor som införskaffades.⁴⁷ Om borgerskapet eller direktörerna i Göteborg hade haft något av det som drottningen åstundade verkar de självklart ha gett bort det till henne, i alla fall tycks de ha låtit henne tro det. Det var sannolikt en ynnest att få ge silke till en sådan upphöjd person, och en indirekt komplimang till deras smak att de möjligen hade något som en drottning önskade.

43 Om Svenska Ostindiska kompaniet, se t.ex. Müller 2018, kap. 3.

44 Knut Mykland, ”Peter Olivarius Bugge”, *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Peter_Olivarius_Bugge.

45 Lidman 1997.

46 Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 30 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

47 Se även Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophia Albertina 18 september 1814, Sophia Albertinas samling, Ericssbergssarkivet, RA, vol. 16.

Paljettbroderad plånbok i blått silke, invändigt med symboler för hertiginnans, Sophie von Fersens och Camille de Pons vänskapsorden. I den ena triangeln står "3 unies à jamais", i den andra kombineras bokstäverna i deras förnamn (C, C, S). Löfstad slotts museum.

Att skapa tillsammans

Hertiginnans handarbeten och delar av inredning som hon troligen har bidragit till finns bevarade i de kungliga samlingarna. Konsthistorikern Ursula Sjöberg har framhållit textiliernas exceptionella historiska värde på Rosersbergs slott och analyserat dem utifrån proveniens och estetiska kvalitéer.⁴⁸ Men hur framställdes dessa textilier? Och vad kan de ha betytt för hovlivet på slottet? Följande avsnitt ansluter till nyare forskning som har visat den framskjutna plats som handarbeten till inredning, garderoben och små portabla föremål hade i 1700- och 1800-talens högre ståndsliv.⁴⁹ Det manuella icke-professionella arbetet har lyfts fram som ett sätt att förverkliga konstnärliga ambitioner, skapa sociala band och gestalta sitt liv.⁵⁰ Tidigare forskning har visat att ringa och ofta billiga föremål kan ha stort förklaringsvärde när man vill förstå livsvillkor i det förflutna. Arkeologen Mary Carolyn Beaudry har till exempel parat studier av sybehör med berättelser om individers och gruppers relation till tingen för att försöka greppa vardagen på 1700- och 1800-talen i sin mest triviala form, ofta så självklar eller ointressant för dåtidens aktörer att den sällan har dokumenterats i skrift.⁵¹

Handarbete och utbyte av sådana små föremål var ett vanligt tidsfördriv vid det svenska hovet. Bland Sophie von Fersens minnessaker på Löfstad slott finns till exempel en ljusblå silkesplånbok som är särskilt intressant eftersom den matchar beskrivningen i ett av hertiginnans brev. I samband med avfärden från Stockholm till Paris i september 1789, när Camille fick en ring, skänkte fransyskan enligt hertiginnan en egenhändigt broderad plånbok med sitt porträtt – och det är troligen just denna. Charlotte berättade rörd för Sophie att hon hade varit med när Camille broderat presenten utan att förstå att den var till henne.⁵² I den bevarade plånboken på Löfstad finns ett infattat miniatyrporträtt av Camille,

48 Sjöberg 2005b.

49 Ilmakunnas 2016; Fennetaux 2009; Goggin och Tobin 2009.

50 Dyer 2021.

51 Beaudry 2006, s. 7, som i sin tur har inspirerats av Deetz 1996 (publicerad första gången 1977).

52 Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterat brev märkt 'Mercredy à 7 heure du matin', Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:1.

utfört av konstnären Rosalie Boquet år 1788 (då Camille befunnit sig i Paris) och ett brev av hennes hand med en dikt.⁵³

Charlottes biljetter dokumenterar beställning av silkesgarn, kantiljer, paljetter och särskilda nålar för knyppling, virkning och stickning. I likhet med andra konsumtionsvaror delades broderimaterial och tekniker mellan vänner, familj och uppvaktning. ”Min kära Sophie, jag ber er komma till mig före föreställningen om ni har möjlighet, bara för att visa mig hur man ska göra tofsarna till käppen. Om jag inte börjar snart kommer Hertigen röja mig [och förstå att käppen är till honom]” skrev exempelvis hertiginnan i en biljett från 1785.⁵⁴ Handarbete var en gemensam uppgift för uppvaktningen på Rosersberg, såväl den manliga som den kvinnliga.⁵⁵ ”Gustaf Mörner [gift med hertiginnans före detta hovfröken] undrar om ni skulle kunna skicka två nålar för att sy mattan? Sophie [hovfröken, Sophies dotter] måste nämligen hjälpa honom”, bad hertiginnan sin väninna i en biljett. ”Skulle ni vilja vara så god att beställa ytterligare två stora *trissa* [trissor] för att knyta nätet och fransen, ty nu är vi tre personer som är upptagna med att knyta den, och var och en vill ha sin egen” fortsatte hon och syftade med ”trissa” troligen på en skyttel eller längre nål.⁵⁶

Hertiginnan översatte de flesta tekniska termer till franska, men i vissa fall som ovan preciserade hon sitt shoppingärendet på svenska. Ett möjligt skäl är att uppdraget skulle delegeras till en betjänt och handlare som inte kunde franska. Charlotte brukade rikta beställningen till Sophie, men det framgår av biljetterna att väninnan i själva verket förmedlade uppdraget vidare till sin tjänare, som

i sin tur sannolikt överlämnade varan till någon ur hertiginnans betjäning. Förmodligen skedde ofta missförstånd när ärendet kommunicerades i flera led. Att ange exakt vad hon önskade, på det språk som brukades i shoppingsammanhang i Stockholm, ökade chansen att uppdraget blev rätt. I en odaterad biljett från sekelskiftet 1800, där hertiginnan bad om kompletterande silke till en frans,⁵⁷ gav hon följande precisa instruktioner till Sophie von Fersen:

*Eftersom det är er tjänare som har köpt detta silke de andra gångerna är det han som själv vet bäst var det står att finna. Jag behöver sex nystan vitt silke och två vardera av de två övriga färgerna. Kan ni vara så vänlig att låta nysta upp silket med sam[ma] ändar uti 4 Nystan, var färg för sig, ty det är en så tråkig syssla. Förra gången var det min betjänt som gjorde det, och om de personer som säljer silket inte vill göra det kan min kammartjänare Schack nysta det.*⁵⁸

Hertiginnan och hennes uppvaktning utförde uppenbarligen det synliga arbete som krävde skicklighet, tålmod och uthållighet och därigenom vittnade om deras höga status. Men hertiginnan förväntade sig att kammartjänaren eller handlaren skulle vara behjälplig i de tidskrävande och tråkiga förberedelserna – att dela upp garnet per färg – som möjliggjorde det avancerade hantverket. Att behålla de sociala distinktionerna var väsentligt vid handarbete, liksom all annan aktivitet vid hovet.

I en annan biljett från samma period nämner hertiginnan färgerna på silke hon önskar till en frans, nämligen grönt, vitt och rött.⁵⁹ Det var en för tiden

53 Se Hellsing 2015, s. 116–117 och där anförda referenser om väninnornas orden *La véritable et constante amitié*, som figurerar på plånboken.

54 ”Je vous prie, ma chere Sophie, s’il vous est possible de venir chez moi avant le spectacle uniquement pour m’enseigner comment il faut faire les cordons de canne, car si je ne commence pas bientôt celui du Duc, il me devisageras”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, biljett 1785, Smärre enskilda arkiv, Stafsundsarkivet, RA, vol. 14.

55 Se även Ilmakunnas 2016.

56 ”Gustaf Mörner demande si vous ne pouvez pas lui envoyer deux aguillies pour coudre sur le tapie puisque Sophie est obligée de l’aider. Voudriez-vous me faire le plaisir de me commender encore deux grandes *trissa* pour nouer le filet et les franges puisque nous sommes trois personnes qui sont occupée à en nouer et que chacun veut avoir le sien”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterad biljett [9 augusti 1800], Löfstadarkivet, Vadstena Landsarkiv, vol. bxxva:1.

57 ”Comme Bruse pard demain pour la ville, j’en profite pour vous importuner à m’envoyer de la soye, des trois couleurs si joingtes, qu’il me faut pour la frange à laquelle je travaille”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterad biljett märkt ’Ce vanderdy au soir’, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

58 ”comme votre domestique à acheté, les autres fois cette soye il sait le mieux ou elle ce trouve. Il me faut 6 lots de soye blanche et 2 de chacune des deux autres couleurs, si vous etiez assée aimable pour faire devider cette soye, *med fem ändar uti 4 nystan, var färg för sig*, car c’est une operation morne. Mon valet de chambre a fait devider les autres fois cette soye, et si les personnes où on l’acheteras ne veut s’en charger, mon valet de chambre Schack peut la faire devider”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterad biljett märkt ’Ce vanderdy au soir’, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

59 ”Voudriez vous ma chere Sophie me faire le plaisir de m’acheter de la soye, rouge, blanche et verte des même couleurs que vous m’avez envoyé pour la frange que je fais

vanlig färgkombination, men den har särskild betydelse eftersom den överensstämmer med konversationsrummet i Charlottes våning på Rosersbergs slott, som genomgick en påkostad renovering vid sekelskiftet 1800.⁶⁰ Textilier av olika slag hade en framträdande plats i rumsdekorer på hertiginnans tid och var ännu bland den dyraste beståndsdelen i ett förnämt inrett rum. Den tidiga empiristilen utmärktes bland annat av avancerade gardinuppsättningar med dekorativa fransar, tofsar och hängare.⁶¹ Av biljetten ovan framgår det att hon tillverkade fransar, förmodligen avsedda som avslutning på en gardin eller möbel, i en annan en dekorativ tofs ("cordon de sonnette"), sannolikt till ett fönsterarrangemang.⁶²

Fakturor från samma tidsperiod ger ledtrådar till vad hertiginnan och hennes uppvaktning förfärdigade. Det finns en beställning på krepiner, en dekorativ frans som bestod av en rad svarvade små trästommar klädda med silkestrådar som var högsta mode för gardiner, i det här fallet ämnade för nederkanten på en divan.⁶³ Krepinerna hade enligt hertiginnans inkomna räkningar tillverkats av hovknappmakare Erik Aspelin, som kanske kompletterade eller avslutade ett arbete som Charlotte och hennes uppvaktning hade påbörjat.⁶⁴ Andra biljetter dokumenterar hertigparets inköp av gardintyg till Rosersberg. Sophie bistod hertiginnan med inköpen och fick följande instruktion: "Fönstren är smala så 14 alnar behövs till varje längd, vilket innebär 28 alnar till en gardin. Det ska vara gardiner med festonger och veck. Jag tvivlar att ni finner en passande satäng, men kanske taft," skrev Charlotte till Sophie.⁶⁵ Ett par dagar senare meddelade hertiginnan:

pour le salon ici afin que je puisse faire un cordon de sonnette", Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen, odaterad biljett märkt 'Ce mardi matin', Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

60 Vahlne 1988, s. 255.

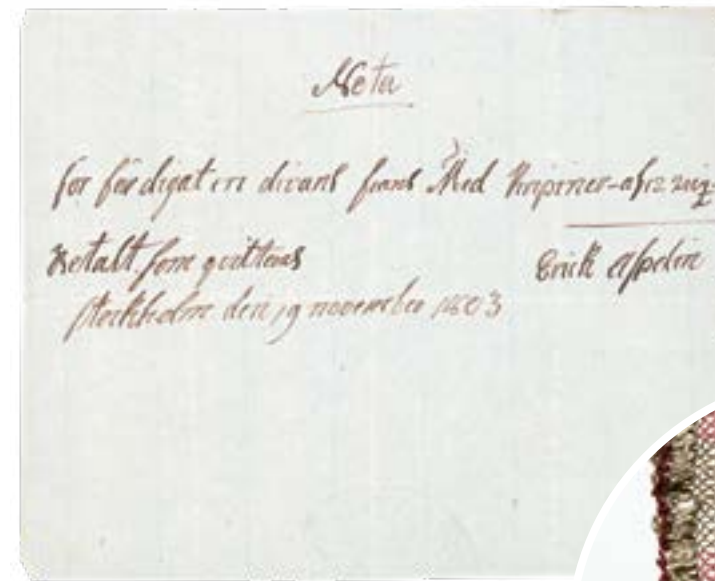
61 Stavenow-Hidemark 2003, s. 860–881.

62 Se fotnot 59.

63 *SAOB*, uppslagsord "krepin". Om modet med krepiner, se Stavenow-Hidemark 2003, s. 878.

64 Inkomna räkningar, Kungliga arkiv, vol. 309. Om hovknappmakare Aspelin, se *Personhistorisk tidskrift* 1906, s. 123.

65 "les fenestres ne sont pas du tout large, par consequent il ne faut qu'on l'aye pour chaque rideau et de longueur de 14 aulne, ce qui fait 28 aulne pour un rideau, car ce

Räkenskaper i kombination med korrespondens av olika slag ger ovärderlig information om vad hertiginnan handlade för sina personliga pengar, sin så kallade handkassa. Här Erik Aspelins räkning för en divansfrans med krepiner från 1803 som kan ha varit till hertiginnans våning på Rosersberg. Riksarkivet Marieberg.

Denna gardin i vit, röd och grön damask med konstfärdig silkesfrans hängde i Rosersberg vid sekelskiftet 1800 och förvaras nu i Husgerådskammarens magasin. Den kan vara tillverkad av hertiginnan Charlotte och hennes uppvaktning. Kungliga Hovstaterna.

Gardinuppsättning i röda salongen, även kallat konver-Hon utformade inredningen i rummet som nynnredes under 1800-talets första år. Foto från 1900-talets första hälft. Kungliga Hovstaterna.

Hertigen tar hela partiet satäng men vill inte ha taften, som enligt min uppfattning ser ut som flor. Jag tar med mig betalningen för satängen på tisdag. Ni har inte uppgett hur mycket den kostar men eftersom priset för taften var 22,5 Daler förmodar jag att det är ungefär samma. Försök få den så billigt som möjligt. [...] Tror ni att det går att finna Bomuls lärft i en vacker ljusgul färg? Ha i så fall så godheten att tillhandahålla ett prov när jag kommer hem till er.⁶⁶

Det verkar som om gardinerna var ett gemensamt åtagande för hertigparet, men att hertig Karl hade fått utslagsrösten efter att ha granskat de prover som Sophie skickat till dem från huvudstaden. Fragmentariska uppgifter såsom dessa i biljetter och räkenskaper är betydelsefulla eftersom de antyder att hertiginnan spelade en mer aktiv roll än hon tidigare ansågs ha haft för utformningen av inredningen på Rosersberg.⁶⁷ Hertiginnans konsumtionsval döljer sig bakom räkenskaper som när det gällde det gemensamma hemmet och hushållet ställdes ut i hennes make, hertig Carls namn.⁶⁸ I räkenskaperna syns inte hennes inblandning, men väl i biljetterna.

son des rideaux festonné avec des [plis], je doute que vous trouviez de ce satin mais peut-être du taftas”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen i odaterad biljett, ”ce venderdy 31. à 9 heure” [innehållet daterar det sannolikt till 1801], Löfstadsarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

66 ”Le Duc prend toutte la piece de satin, mais ne veut pas du taftas qui me parait bien de la nature d’une gase; je vous apporterez mardi de l’argent pour ce satin, donc vous m’avez point mēdée le prix mais puisqu’il y à 22 ½ Daler au Taftas je suppose que ce seras apeupres le même prix, tachée de l’avoir au meilleur marché, qu’il soit possible [...] croyez vous qu’il ce trouve du Bomuls lærft d’un beau jaune clair à avoir, faite moi alors la grace, de m’en procurer un echantillion quand je viendrais chez vous”, Hedvig Elisabeth Charlotte till Sophie von Fersen i odaterad biljett märkt ’ce dimanche matin’, Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, vol. bxxva:4.

67 Se Vahlne 1988, s. 113–120 om konversationsrummet (röda salongen) på Rosersberg.

68 Se även Vickery 2009, kap. 4 och Johanna Ilmakunnas och Göran Ulväng och Gudrun Anderssons bidrag i denna volym för liknande resonemang och exempel.

Shopping – sociala praktiker för samhörighet och social distinktion

Detta kapitel har visat att shopping vid det svenska hovet var ett kitt mellan sociala likar. Samtal om mode, besök i butiker och taktila färdigheter fördjupade befintliga vänskapsband, markerade social åtskillnad och tillhörighet till en grupp. I Hedvig Elisabeth Charlottes fall hade sådana praktiker politiska implikationer. Utländska hovdamer med diplomatisk strävan i Stockholm utbytte mössor, smycken, plånböcker och silke med Hedvig Elisabeth Charlotte. Drottningens möte i en butik i Göteborg med ett påtvingat broderland efter erövringen av Norge 1814 var en möjlighet att agera fredsmäklare på gatunivå. Inköpet till Sophia Albertina vid samma vistelse hjälpte drottningen att knyta band bland rikets högsta politiker och ämbetsmän med fruar, samt i stadens högre skikt. Shoppingärendet blev ett politiskt smörjmedel för att vinna sympatier under denna ytterst känsliga resa.

Vem som valde, vems råd som inhämtades och vem som gjorde inköpen positionerade individer i socialt hänseende. Hertiginnan-drottningen frågade personer med de förnämsta tjänsterna vid hovet och i en stad om råd och assistans i modeangelägenheter, ett sätt för henne att skapa band till dessa personer. Personal med hög placering i tjänstehierarkin vid hovet, men utan att tillhöra den aristokratiska uppvaktningen, betroddes ofta med hertiginnans shoppingärenden. Men i de fall införskaffandet hade en särskild social eller emotionell betydelse för henne, som i fallet med väninnan Camille de Pons, gjorde hon sina shoppingärenden på egen hand. Inköpen tycks sällan ha varit strikt personliga eller beroende av en individuell smak, utan delades och byttes mellan medlemmar i hovet. Sjalar och spetsar handlades med god framförhållning, naturligt mot bakgrund av den möda och tajming som krävdes för att göra ett inköp när allt inte ständigt fanns tillgängligt utan levererades från andra europeiska städer, kanske hade sitt ursprung på någon annan kontinent och var beroende av väderförhållanden.

Hur olika personer inblandade i shoppingärendena benämndes i Charlottes korrespondens graderar dem i socialt hänseende. I hertiginnans beställning av silkegarn skriver hon ”er tjänare” till Sophie – en person som varken fick namn, identitet utan endast en tillhörighet. Han uppträdde som en anonym förlängning av Sophie, som hade det egentliga ansvaret för att uppdraget skulle utföras. Dennes status står inte alls i paritet med kammarfrun Charlotta Öhrström, som liksom med betjänterna var behjälpliga vid ärenden med befogenhet att utföra

sitt arbete relativt självständigt. I korrespondensen omnämns dessa med efternamn: ”Schack” (se s. 87) och ”Öhrström”. Hertiginnan benämnde sina intima vänner med förnamn, så användningen av efternamn vittnar dock om viss distans och formalitet i relationen. Hertiginnan betecknar den tyska handlaren som en ”handlare jag brukar anlita”. Även om denna person i praktiken betydde mycket för hertiginnans shopping och konsumtion – han bestämde ju innehållet i de prover och lådor som hon köpte per korrespondens och avgjorde därmed tillgång och urval på betydelsefulla varor – tycks inte denna person ha tillmätts någon större vikt eller förtroende från Sophie eller hertiginnan Charlotte.

Shoppingpraktiker kan därmed liknas vid de principer som tidigare forskning har visat gällde för andra uppgifter i hushållet. Precis som med matlagning, bäddning, städning och dukning behövde herrskapen veta hur en syssla skulle göras. De behövde bedöma kvaliteten på ett arbete och instruera och övervaka någon annan som skulle organisera och sköta det, men utan att nödvändigtvis göra det själva. Herrskapens roll var arbetsledning, organisation och administration, vilket förklarar varför prismetvetenhet var betydelsefull även för välbeställda damer vid hovet. Att utföra ett uppdrag åt någon annan innebar ett stort ansvar att välja rätt, men också att hålla budget, som flera exempel i kapitlet har vittnat om. En aristokrat skulle finna varor av rätt kvalitet till rimligt pris, betecknande för hennes ståndsmässiga förmåga till god hushållning.⁶⁹ Shoppingens organisation bidrog till ordning och hierarkisk struktur inom hovet, och i förlängningen till ordningen i samhället.

Detta kapitel har belyst begreppet shopping som en serie praktiker av socialt värde. Att välja och skaffa gjordes ofta av olika personer vid olika tillfällen. Val och sammansättning av föremål, som var laddade med minnen, erfarenheter och subtila sociala koder, krävde engagemang och kunskaper. Däremot kunde själva inköpet delegeras när konsumtionsbesluten var fattade. Shopping var inte nödvändigtvis associerat till en permanent butik utan varorna inköptes i tillfälliga bodar eller av någon ur umgängeskretsen. Shopping handlade inte om att skaffa en färdig vara i butik utan att noggrant planera, ändra, laga, vänta – och avstå.

69 Vickery 2009; Walsh 2008.

Tack till Pernilla Rasmussen för dräkthistorisk kunskap och Arne Bugge Amundsen för identifiering av fru Bugge.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet, Marieberg (RA)

Ericsborgsarkivet, Sophia Albertinas samling, vol. 12–16

Kungliga arkiv, vol. 295, 309

Stafsundsarkivet Smärre enskilda arkiv, vol. 14–15

Riksarkivet, Vadstena landsarkiv

Löfstadarkivet, vol. bxxva:1, 4

TRYCKTA KÄLLOR

Hedvig Elisabet Charlotta, 1942. *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok 9 1812–1817*.

Stockholm: Norstedts.

FORSKNINGSLITTERATUR

Bellamy, Charlotte & Knutsson, Anna, 2018. ”From Valet to Smuggler. A Micro-Historical Study of a French Intermediary in Stockholm, 1775–1832”. *Revue d’histoire nordique*, 27(2).

Beaudry, Mary Carolyn, 2006. *Findings. The Material Culture of Needlework and Sewing*. New Haven: Yale University Press.

Burman, Barbara & Fennetaux, Ariane, 2019. *The Pocket. A Hidden History of Women’s Lives, 1660–1900*, New Haven: Yale University Press.

Chatenet-Calyste, Aurélie, 2013. *Une consommation aristocratique fin de siècle. Marie-Fortunée d’Este, princesse de Conti, 1731–1803*. Limoges: PULIM.

Davidson, Hilary, 2019. *Dress in the Age of Jane Austen. Regency Fashion*. New Haven, CT: Yale University Press.

Deetz, James, 1996. *In Small Things Forgotten. An Archaeology of Early American Life*. (Rev. and expanded ed.). New York: Doubleday.

Dyer, Serena, 2021. *Material Lives. Women Makers and Consumer Culture in the 18th century*. London: Bloomsbury Visual Arts.

Dyer, Serena, 2020. ”Stitching and Shopping. The Material Literacy of the Consumer”. I Dyer, Serena och Smith, Chloe Wigston (eds.), 2020. *Material Literacy in Eighteenth-Century Britain. A Nation of Makers*. London: Bloomsbury Visual Arts.

Dyer, Serena & Smith, Chloe Wigston (eds.), 2020. *Material Literacy in Eighteenth-Century Britain. A Nation of Makers*. London: Bloomsbury Visual Arts.

Dyrmann, Kristine, 2020. *Salondiplomati og politisk selskabelighed. Kvinderne i reformkredsen som politiske aktører 1784–1797*. Aarhus: Aarhus universitet.

Fennetaux, Ariane, 2009. ”Female Crafts. Women and Bricolage in Late Georgian Britain, 1750–1820. I Maureen Daly & Tobin, Beth Fowkes (eds.). *Women and Things, 1750–1950. Gendered Material Strategies*. Farnham: Ashgate.

Fennetaux, Ariane, Junqua, Amélie & Vasset, Sophie (eds.), 2014. *The Afterlife of Used Things. Recycling in the Long Eighteenth Century*. New York: Routledge.

‘Gift-giving in Eighteenth Century Courts’, 2009. *The Court Historian* 2009(14):2 special issue edited by Andrew Morrall, cit. Morrall 2009.

Goggin, Maureen Daly & Tobin, Beth Fowkes (eds.), 2009. *Women and the Material Culture of Meedlework and Textiles, 1750–1950*. Farnham: Ashgate.

Greig, Hannah, 2013. *The Beau Monde. Fashionable Society in Georgian London*. Oxford: Oxford University Press.

Hartigan-O’Connor, Ellen, 2009. *The Ties That Buy. Women and Commerce in Revolutionary America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hellsing, My, 2017. ”Comptes et consommation de la duchesse de Charlotte de Sudermanie, 1774–1818”. *Annales de l’Est*, 130(2).

Hellsing, My, 2015. *Hedvig Elisabeth Charlotte. Hertiginna vid det gustavianska hovet*. Stockholm: Atlantis.

Hellsing, My, 2013a. ”Hertiginnan, hovet & staden i det gustavianska Stockholm”. *Sjuttonhundratal. Nordic Yearbook for Eighteenth Century Studies* 9.

Hellsing, My, 2013b. *Hovpolitik. Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet*. Örebro: Örebro universitetsförlag.

Holloway, Sally, 2019. *The Game of Love in Georgian England. Courtship, Emotions and Material Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Ilmakunnas, Johanna, 2016. ”Handiwork, Gender, and Emotions in Sweden and Finland, c. 1720–1820”. *Scandinavian Journal of History*, 41(3).

Ilmakunnas, Johanna, 2012. *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Ilmakunnas, Johanna & Stobart, Jon (eds.), 2017. *A Taste for Luxury in Early Modern Europ.: Display, Acquisition and Boundaries*. London: Bloomsbury Academic.

Lidman, Tomas, 1997. ”Baltzar J E Platen, von.” I Nilzén, Göran, Almquist, Johan Axel, Boëthius, Bertil & Hildebrand, Bengt (red.). *Svenskt biografiskt lexikon band 29 Pegelow–Rettig*. Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon.

Müller, Leos, 2018. *Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria*. Stockholm: Dialogos.

Norsk biografisk leksikon, 1923–1983. Bull, E. (red.) artikel om Per Olivarius Bugge av Knut Mykland, nbl.snl.no

Overkamp, Anne Sophie, 2021. ”Polite Practices of Acquisition. How German Elites Shopped for Clothes, 1770–1820”. *History of Retailing and Consumption* 7(3), s. 277–292.

Personhistorisk tidskrift 1906(8): 3–4, utgifven af Svenska autografsällskapet.

Rasmussen, Pernilla, 2015. ”Återbruk i modegarderoben, ca 1790–1830”. *Historisk Tidskrift för Finland*, 100(4), s. 485–516.

Rasmussen, Pernilla, 2021. ”Mode och makt i frihetstidens hovdräkt”. I Severinsson, Emma och Warkander, Philip (red.). *Modevetenskap. Perspektiv på mode, stil och estetik*, s. 42–65. Stockholm: Appell.

Rundquist, Angela, 1994. ”Svart sammet, gallerärmar, spetsar och andra hovfåhiga tecken”. I Rangström, Lena (red.), *Hovets dräkter*. Livrustkammaren: Stockholm/Bra böcker: Viken.

Sjöberg, Ursula (red.), 2005a. *Rosersbergs slott*. Stockholm: Byggförlaget/Kultur.

Sjöberg, Ursula, 2005b. ”Utsökt sköna damasker. Rosersbergs sidentyger”. I Sjöberg, Ursula (red.). *Rosersbergs slott*, s. 268–279. Stockholm: Byggförlaget/Kultur.

Smith, Kate, 2012. ”Sensing Design and Workmanship. The Haptic Skills of Shoppers in Eighteenth-Century London.” *Journal of Design History*, 25(1), s. 1–10.

Smith, Kate, 2014. ”In her Hands. Materializing Distinction in Georgian Britain”. *Cultural and Social History*, 11(4), s. 489–506.

Stavenow-Hidemark, Elisabeth, 2003. ”Textile Design and Furnishings, c. 1780–1914”. I Jenkins, David T. (ed.). *The Cambridge History of Western Textiles* 2, s. 860–881. Cambridge: Cambridge University Press.

Styles, John & Vickery, Amanda (red.), 2006. *Gender, Taste, and Material Culture in Britain and North America, 1700–1830*. New Haven: Yale University Press.

Sundelin, Anna, 2013. ”The Things You Sent. Mode och mellanhänder i den atlantiska världen under 1700-talet”. *Historisk tidskrift* 133(4), s. 621–643.

Upmark, Gustaf, 1925. *Guld- och silversmeder i Sverige 1520–1850*. Stockholm: Tisell.

Vahlne, Bo, 1988. *Nyinredningen av Rosersbergs slott 1797–1818. En ikonologisk studie*. Stockholm: Stockholms universitet.

Vickery, Amanda, 2009. *Behind Closed Doors. At Home in Georgian England*. New Haven: Yale University Press.

Walsh, Claire, 2008. ”Shopping at First Hand? Mistresses, Servants, and Shopping for the Household in Early-Modern England”. I Hussey, D. E. & Ponsonby, Margaret (eds.). *Buying for the Home. Shopping for the Domestic from the Seventeenth Century to the Present*. Burlington: Ashgate.

Wendt-Sellin, Ulrike, 2017. *Herzogin Luise Friederike von Mecklenburg-Schwerin (1722–1791). Ein Leben zwischen Pflicht, Pläsier und Pragmatismus*. Köln: Böhlau Verlag.